

SADRŽAJ

Uvod.....	7
Staza.....	25
Prosvetljenje i ekstaza.....	39
Gnoza.....	50
Bozanska ljubav.....	74
Sveci i cuda.....	87
Stanje jedinstva.....	104

UVOD

Sam naslov nam pruža objašnjenje zašto je ova knjiga pridružena ciklusu "iskustva i rad individualnih i grupnih tražitelja istine". Sufizam je kao religiozna filozofija islama u najstarijoj poznatoj definiciji opisan kao "poimanje božanske stvarnosti". Muhamedanski mistici vole da sebe nazivaju *Ahl al-Hak*, "sledbenici Stvarnog". U pokušaju da izložim njihove glavne doktrine koristiću u izvesnoj meri materijal o istoriji islamskog misticizma prikupljan tokom poslednjih dvadeset godina - predmet tako obiman i višeslojan da bi za njegovo kompletno predstavljanje bilo potrebno nekoliko golemih tomova. U ovoj knjizi sam samo u grubim crtama naznačio određene principe, metode i karakteristike unutrašnjeg života muslimana svih klasa - počev od osmog veka pa sve do danas. Kročili su teškim stazama, krčeći mračne i zbunjujuće bogaze. Ali, iako im se ne možemo pridružiti, svaki podatak koji dobijemo o njihovom religioznom okruženju i duhovnoj istoriji pomoći će nam da razumemo neobična iskustva o kojima izveštavaju.

Zato, pre svega, *predlažem da razmotrimo neke pojedinosti o poreklu i istorijskom razvoju sufizma, njegovom odnosu sa islamom i njegovom opštem karakteru*. Ove teme nisu interesantne samo studentu komparativne religije. Njihovo poznavanje neophodno je svakom ozbiljnom izučavaocu sufizma. Slobodno se može reći da se sva mistična iskustva susreću u jednoj žiži. Međutim, s obzirom na mistikovu religiju, rasu i temperament, ta tačka može pretpostavljati veliku raznolikost gledišta, dok različiti načini stremljenja istom cilju dopuštaju skoro beskonačne varijacije. Mada svi veliki mistični pravci imaju nešto zajedničko, ipak svaki od njih poseduje jedinstvene karakteristike u zavisnosti od okolnosti u kojima je nastao. Kao što se hrišćanski misticizam ne može razumeti bez poznavanja hrišćanstva, tako se i muhamedanski misticizam mora sagledati u vezi sa spoljašnjim i unutrašnjim razvojem islama.

Reč 'mistik', koja je iz grčke religije prešla u evropsku književnost, u tri glavna muslimanska jezika, arapskom, persijskom i turskom, predstavljena je pojmom '*sufi*'. Ipak, ovi termini nisu precizni sinonimi jer reč '*sufi*' ima specifičnu religijsku konotaciju i upotrebom je ograničena samo na mistike koji ispovedaju muhamedansku veru. Arapska reč, mada se u početku znatno poklapala sa grčkom - usta zapečaćena svetom misterijom, oči zatvorene u vizionarskoj zanesenosti - već je oko 800-te godine nove ere, kada je prvi put zabeležena, imala suženo značenje. Do nedavno su trajali sporovi oko njenog porekla. Većina sufija, suprotno etimologiji, njen začetak vezuje za arapski koren koji označava čistotu. Tako bi '*sufi*' bio onaj koji je čistog srca ili jedan od izabranih. Neki evropski naučnici je poistovećuju sa rečju *sofos* u smislu teosofist ili teozof. Ali, Noldeke, u svom članku od pre dvadesetak godina, ubedljivo dokazuje da potiče od reči *suff*(vuna), i da se

prvobitno odnosila na one muslimane askete koji su, ugledajući se na hrišćanske pustinjake, bili odeveni u grubu vunenu odeću u znak pokajanja i odricanja od taštine sveta.

Najraniji sufiji su, može se reći, bili pre askete nego mistici. Prekomerno osećanje grešnosti udruženo sa, za nas teško shvatljivim, strahom od Poslednjeg Suda i paklenih muka, tako upečatljivo oslikanim u Kuranu, nagnali su ih da spasenje potraže u bekstvu od sveta. S druge strane Kuran ih upozorava da spasenje u potpunosti zavisi od hirovite volje Alaha koji dobre usmerava ka pravdi, a poročne navodi na rđav put. Njihova sudbina je zapisana na večnim tablicama Njegovog providenja - koje ništa ne može da izmeni. Samo jedno je sigurno. Ukoliko im je suđeno da budu spaseni gladovanjem, molitvama i pobožnim delima, onda će i biti spaseni. Ovakvo verovanje prirodno završava u kvijetizmu, potpunom i bespogovornom potčinjavanju božanskoj volji, stavu koji je karakterističan za najdrevniji oblik sufizma. Glavni podstrek za religiozni život muslimana tokom osmog veka bio je strah. Strah od Boga, pakla, smrti, greha. No, već se osećao i uticaj suprotnog motiva. Svetica Rabija je najmanje jedan očigledan primer istinskog mističkog odricanja.

Do tada nije bilo nikakve razlike između sufija i ortodoksnog muhamedanskog zilota (vatreni pobornik), osim što su ovi prvi pridavali posebnu važnost pojedinim delovima doktrine Kurana, razvivši ih na račun ostalih koje su mnogi drugi muslimani smatrali jednako bitnim. Takođe bi trebalo dopustiti mogućnost da je ovaj asketski red inspirisan hrišćanskim idealima koji predstavljaju oštru suprotnost aktivnom i hedonističkom duhu islama. U čuvenoj rečenici Prorok osuđuje monašku strogost i savetuje svojim ljudima da se posvete svetom ratu protiv nevernika. On je takođe pružio, kao što je dobro poznato, najuverljivije svedočanstvo u prilog braka. Mada njegova kritika celibata nije ostala bez efekta, osvajanje Persije, Sirije i Egipta dovelo je muslimane u dodir sa idejama koje su bitno izmenile njihov pogled na život i religiju. Evropski čitaoci Kurana ne gledaju sa odobravanjem na autorovu kolebljivost i nedoslednost u rešavanju najvećih problema. On sam nije bio svestan ovih kontradikcija, niti su one bile kamen spoticanja pobožnim sledbenicima čija je jednostavna vera prihvatila Kuran kao Božiju reč. Ali rascep je postojao i to je proizvelo dalekosežne posledice.

Otuda pojava *murđita* koji stavljaju veru iznad dela, ističući božansku ljubav i dobrotu. Zatim i *kadarita* koji potvrđuju, te *džabarita* koji poriču čovekovu odgovornost za njegove akcije. Tu su i *mutaziliti* koji su sazdali teologiju na temeljima razuma, odbacujući Alahove atribute pošto nisu u skladu sa Njegovim jedinstvom, kao i verovanje u predodređenost sudbine, jer to predstavlja suprotnost Njegovoj pravdi. Na kraju imamo *ašarite*, skolastičke teologe islama, koji su formulisali rigidnu metafiziku i doktrinarni sistem koji leži u osnovi verovanja ortodoksnih muslimana današnjice. Sve ove spekulacije, pod uticajem grčke teologije i filozofije, snažno su delovale na sufizam. Početkom trećeg veka *hidžre* (deveti vek nove ere) nailazimo na znake novog i uzbudljivog uticaja. Sufiji ne samo da prestaju da muče telo i ponose se svojim siromaštvom, već počinju da asketizam smatraju samo prvim stadijumom dugačkog putovanja, pripremnu obuku za jedan širi duhovni život koji asketa nije u stanju ni da zamisli. Prirodu ove promene ilustruju navodi mistika iz ovog perioda.

"Ljubav se ne uči od ljudi. Ona je jedan od Božijih darova, dolazi Njegovom milošću."

"Niko ne može biti izbavljen iz kandži strasti ovoga sveta izuzev onoga u čijem srcu je luč koja ga neprekidno nagoni da se bavi drugim svetom."

"Kada se otvori gnostičko duhovno oko, telesne oči su zatvorene. On ne vidi ništa drugo osim Boga."

"Kada bi se gnoza mogla dovesti u vidljivo obličje, svako ko je pogleda bi umro od prizora lepote i ljubavi, dobrote i milosti, a svaki sjaj bi potamneo pored njenog bljeska."

"Gnoza je bliža tišini no govoru."

"Dok srce jeca zbog izgubljenog, duh se smeje nađenom."

"Niko ko vidi Boga ne može da umre, baš kao što i niko ko vidi Boga ne može da živi, jer On je večan. Ko Ga vidi postaje večan."

"O Bože, nikada nisam osluškivao glasanje životinja, treperenje lišća, grgoljenje vode, ptičiji poj, huk vetra ili prasak groma bez osećanja da su oni svedočanstvo Tvog jedinstva i dokaz da nema ničega osim Tebe."

"Bože, zazivam Te pred svima kao što se bogovi zazivaju, al' nasamo Te zovem kao što se zove ljubljani. Javno kažem 'O Bože', no u osami Te prizivam 'Voljeni moj!'"

Ove ideje Svetlosti, Znanja i Ljubavi daju osnovne crte novom sufizmu te ću u sledećim poglavljima nastojati da prikažem njihov razvoj. Konačno, one počivaju na panteističkoj veri zamenjenoj jednim transcendentnim Bogom Islama što podrazumeva obožavanje Jedinog Stvarnog Bića koje svuda boravi i sve obavlja, i čiji je tron pre u ljudskom srcu nego na nebesima. Pre no što pođemo dalje, vreme je da pružimo odgovor na pitanje: Odakle su muslimani devetog veka izveli ovu doktrinu?

Savremena istraživanja pokazuju da sufizam nije potekao iz jednog posebnog izvora, čime se opovrgavaju raširena uopštavanja, od kojih jedno glasi da je on samo otpor arijskog uma protiv nadiruće semitske religije ili drugo, da je on u suštini produkt indijske i persijske misli. Izjave ove vrste, čak da su delimično tačne, ignorišu načelo koje kaže da ako hoćemo da uspostavimo istorijsku vezu između A i B nije dovoljno da iznesemo dokaze njihove međusobne sličnosti, a da istovremeno ne pokažemo 1) da je stvaran odnos između B i A bio takav da je učinio pretpostavljenu vezu mogućom i 2) da moguće hipoteze odgovaraju svim već konstatovanim i bitnim činjenicama. Pomenute teorije ne zadovoljavaju ove uslove. Ako sufizam ne beše ništa drugo do pobuna arijskog duha, kako onda objasniti nesumnjivu činjenicu da su neki od pionira muhamedanskog mističizma bili arapske rase i domoroci Sirije i Egipta? Slično tome pobornici teorije o budističkom ili vedantističkom izvoru zaboravljaju da glavna struja indijskog uticaja na islamsku civilizaciju pripada kasnijem periodu, dok su muslimanska teologija, filozofija i nauka svoje prve raskošne mladice pustile na tlu zasićenom helenskom kulturom. Istina je da je sufizam kompleksan i stoga nema jednostavnog odgovora na pitanje o njegovom nastanku. Odgovorom na ovo pitanje pozabavićemo se kasnije, kada budemo razmatrali različite pokrete i delatne snage koje su uobličile sufizam i odredile pravac njegovog razvoja u ranim fazama.

Razmotrimo najpre najvažnije spoljašnje, neislamske uticaje.

1

HRIŠĆANSTVO

Očigledno je da su asketske i kvijetističke sklonosti, na koje sam ranije skrenuo pažnju, bile u skladu sa hrišćanskom teorijom, iz koje su i crple život. Mnogi jevanđeoski tekstovi i apokrifni spisi o Isusu su citirani u najstarijim biografijama sufija, dok se hrišćanski isposnik (*rahīb*) često pojavljuje u ulozi učitelja koji daje uputstva i savete lutajućim muslimanskim asketama. Videli smo da je vunena odeća, od koje je poteklo ime sufi, hrišćanskog porekla. Zavet ćutanja, litanija (*dhikr*) i druge asketske prakse imaju isto vrelo. U pogledu doktrine božanske ljubavi sledeći izvod govori sam za sebe:

" Isus prolazaše mimo tri čoveka. Tela im behu mršava a lica bleđa. On ih upita: 'Šta vas je dovelo u ovakvo stanje?' Oni odgovoriše: 'Strah od pakla.' Isus reče: 'Strah je stvorio Bog da bi spasio one koji se plaše.' Nastavivši put naiđe na još trojicu čija lica behu još bleđa a tela još ispoštenija te ih

upita: 'Šta vas je dovelo u ovakvo stanje?' Odgovoriše: 'Čežnja za rajem.' On reče: 'Čežnju je stvorio Bog da bi vas obdario onim čemu se nadate.' Krenuvši dalje sreće još trojicu strašno bleđih i usukanih, sličnih senkama, te ih zapita: 'Šta vas je dovelo u ovakvo stanje?' A oni rekoše: 'Ljubav prema Bogu.' Na to Isus prozbori: 'Vi ste Mu najbliži, vi ste Mu najbliži.'"

Sirijski mistik Ahmed ibn al-Havari upita jednom hrišćanskog pustinjaka:

" Koja je po tebi najvažnija zapovest iz svetih spisa? Pustinjač odgovori: 'Mislim da nema važnije od: 'Ljubi Gospoda Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom, svim umom svojim i svom snagom svojom.'"

Jednog drugog pustinjaka upitaše neke muslimanske askete:

" Kada je čovek najistrajniji u pobožnosti? Kada ljubav obuzme njegovo srce jer tada nema ni zadovoljstvo ni užitek već je trajno predan."

Uticao hrišćanstva preko pustinjaka, monaha i jeretičkih sekti, poput *mesijalinita* ili *euhitita*, bio je dvostruk - asketski i mističan. Orijentalni hrišćanski misticizam sadrži paganske elemente. On je odavno upio ideje i usvojio jezik Plotina i neoplatonske škole.

2

NEOPLATONIZAM

Aristotel, a ne Platon, je dominantna figura muslimanske filozofije, dok je tek poneki muhamedanac blizak imenu Plotina, koga su uobičajeno nazivali grčkim učiteljem, al-Šejk al-Jaunani. Ali, pošto su Arapi prva znanja o Aristotelu stekli preko njegovih komentatora, neoplatonista, sistem koji ih je nadahnuo bio je Porfirijev i Proklov. Prema tome, takozvana *Aristotelova teologija*, čija se arapska verzija pojavila u devetom veku, zapravo je priručnik neoplatonizma.

Još jedno delo ove škole zaslužuje posebnu napomenu. Mislim na *Preobraćenje svetog Pavla*, spis pogrešno pripisan Dioniziju Areopagitu. Pseudo-Dionizije, verovatno sirijski monah, kao svog učitelja označio je izvesnog Hijerota, koga opet Frothingem poistovećuje sa Stefanom Bar Sudailijem, istaknutim sirijskim gnostikom, savremenikom Jakova od Saruđa (451-521 n.e.). Dionizijeovo delo *Hijerotova knjiga skrivenih božanskih misterija* i navodi nekih delova Sudailijevih erotskih himni doprli su do nas kao jedinstven rukopis, koji se sada nalazi u Britanskom muzeju. Dionizijeovi spisi, koje je na latinski preveo Jovan Skotus Erigena, utemeljili su srednjevekovni hrišćanski misticizam zapadne Evrope. I njihov uticaj na istoku imao je podjednak značaj. Na sirijski su prevedeni sa grčkog, takoreći odmah nakon objavljivanja, a njihova se doktrina snažno širila preko komentara na istom jeziku.

" Oko 850. n.e. Dionizije je bio poznat od Tigra do Atlantika."

Pored pisane tradicije bilo je i drugih kanala kojima je doktrina emanacije, iluminacije, gnoze i ekstaze prenošena. No, dovoljno toga je rečeno da se čitalac uveri da su grčke mističke ideje lebdele u vazduhu i bile lako dostupne muslimanskom stanovništvu zapadne Azije i Egipta, gde se sufijska teozofija po prvi put oblikovala. Jedan od zaslužnih za njen razvoj, Du 'l-Nun Egipćanin, opisan je kao filozof i alhemičar. Drugim rečima, student helenističke nauke. Kako je u njegovim spekulacijama pronađeno dosta toga što se poklapa sa, na primer, onim što pronalazimo u Dionizijeovim spisima, nedvosmisleno dolazimo do zaključka (koji je, kao što sam pokazao, u širem smislu veoma lako moguć) da je neoplatonizam u islam ulio znatnu količinu tinkture istog mističkog elementa kojim je hrišćanstvo već bilo dobrano natopljeno.

3

GNOSTICIZAM

Mada ima malo dostupnih direktnih dokaza, istaknuto mesto koje zauzima teorija gnoze u ranim sufijским spekulacijama ukazuje na kontakt sa hrišćanskim gnosticizmom. Stoga valja napomenuti da su roditelji Ma'ruf al-Karkhija, čiju definiciju sufizma kao 'poimanja božanske stvarnosti' smo citirali na prvoj strani uvoda, kaže da su bili *sabinjani*, to jest *mandenjani*, koji su živeli u babilonskim močvarama između Basre i Vasita. Drugi muslimanski sveci su naučili gnostičku 'misteriju Velikog Imena'. Nju je Ibrahim ibn Adhamu saopštio čovek koga je sreo dok je putovao pustinjom, i samo što ju je ovaj izgovorio ukazao mu se prorok Khadir (Elija). Drevni sufiji su od *manihejaca* pozajmili izraz '*sidik*', kojim su označavali svoje duhovne adepte, a neke kasnije škole su, vraćajući se Manijevom dualizmu, držali da raznolikost pojava dolazi od mešanja svetla i tame. " Ideal čovekovih dela je uklanjanje tamnih mrlja. Nesputanost svetla tamom znači samo-svesnost svetla kao svetla."

Naredna verzija doktrine sedamdeset hiljada velova, izložena od strane savremenog Rifai derviša, jasno ukazuje na tragove gnosticizma. Vrlo je interesantna pa ne mogu da odolim da je ne navedem:

" Sedamdeset hiljada velova odvaja Alaha, Jedinu Stvarnost, od sveta materije i čula. Svaka duša pre rođenja prolazi kroz njih. Unutrašnja polovina broja su velovi svetla, a spoljašnja velovi tame. Prolaskom kroz svaki svetlosni veo na svom putu ka rođenju duša *svlači* božanski kvalitet, a prolaskom kroz svaki veo tame *oblači* zemaljsku osobinu. Dete se rađa *u plaču* jer duša zna za odvojenost od Alaha, Jedinu Stvarnost. Čedo jeca u snu jer se duša donekle seća izgubljenog. Putovanje kroz velove nosi sobom zaborav (*nisjan*). Zbog toga se čovek naziva *insan*. On je sada u telesnom zatvoru, odvojen gustim velovima od Alaha."

" Cilj sufizma, puta derviša, jeste da omogući bekstvo iz tamnice, apokalipsu Sedamdeset hiljada velova, otkrovenje izvornog jedinstva sa Jednim, *dok smo još uvek u telu*. Telo ne treba odbaciti već pročistiti i oduhoviti da bi postalo pomoć a ne smetnja duhu. Ono je poput metala koji nužno treba prekaliti vatrom i obraditi. Šeik govori aspirantima da poseduje tajnu transmutacije: 'Baciću vas u oganj spiritualne strasti da biste izašli pročišćeni.'"

4

BUDIZAM

Pre muslimanskog osvajanja Indije u jedanaestom veku, učenje Bude vršilo je znatan uticaj u istočnoj Persiji i Transoksaniji. Čuli smo o imponantnim budističkim manastirima u Balkuu, metropolisu drevne Baktrije, gradu čuvenom po broju sufija. Profesor Goldziher skreće pažnju na značajnu okolnost da se sufijški asketa, Ibrahim ibn Adham, pojavljuje u muslimanskoj legendi kao princ od Balkua koji se odriče trona i postaje lutajući derviš - ponovo priča o Budi, ali sada u novom ruhu. Sufiji su naučili da se služe brojanicama upravo od budističkih monaha, a bez ulaženja u detalje, sa sigurnošću tvrdimo da metod sufizma, dokle god zadire u etičku ličnu kulturu, intelektualnu apstrakciju i asketsku meditaciju, dosta duguje budizmu. Međutim, zajedničke karakteristike oba sistema samo ističu njihove fundamentalne razlike. Oni se duhom nalaze na različitim polovima. Budista moralizuje sam po sebi, dok sufi do morala dolazi jedino kroz spoznaju i ljubav prema Bogu.

Sufijska koncepcija o nestajanju (*fana*) individualnog ja u Univerzalnom Biću je, po mom mišljenju, zasigurno indijskog porekla. Njen prvi veliki pobornik bio je persijski mistik Bajazid iz

Bistama, koji ju je verovatno primio od svog učitelja Abu Alija iz Sinda. Evo nekoliko njegovih rečenica:

" Stvorenja su predmet promenljivih 'stanja', ali gnostik nije ni u kakvom 'stanju' pošto su ostaci njegovog postojanja izbrisani, njegova bit poništena suštinom drugog i tragovi zameteni tragovima drugog."

" Trideset godina je Bog bio moje ogledalo, a sada se ja ogledam sam u sebi", to jest, prema objašnjenju njegovog biografa " ono što sam bio više nisam, ja, jer 'Ja' i 'Bog' predstavljaju poricanje jedinstva sa Bogom. S obzirom da ja više nisam, najviši Bog se ogleda sam u sebi."

" Išao sam od Boga do Boga dok iz mene nije odjeknulo, 'O, Ti koji sam Ja!'"

Ovo, kako ste приметили, nije budizam već panteizam Vedante. Ne možemo bezuslovno poistovetiti *fana* sa *nirvanom*. Oba izraza podrazumevaju gašenje individualnosti, ali dok je nirvana potpuno poricanje, *fana* je praćena *bakom*, večnim prebivanjem u Bogu. Ushićenost sufija, zanesenog ekstatičnom kontemplacijom božanske lepote, u potpunosti je suprotna intelektualnom spokoju arhata lišenom svake strasti. Podvlačim ovaj kontrast jer je, po mom mišljenju, uticaj budizma na muhamedansku misao preuveličan.

Mного toga što se pripisuje budizmu više je indijsko, nego što je specifično budističko. Takav je slučaj i sa sufijском teorijom *fane*. Obični muslimani se gnušaju sledbenika Bude smatrajući ih za idolopoklonike i nerado stupajući u kontakt sa njima. S druge strane, skoro hiljadu godina pre muslimanskog osvajanja budizam je, opšte uzev, bio jak u Baktriji i istočnoj Persiji, pa je stoga i uticao na razvoj sufizma u ovim regionima.

Dok je *fana* u svom panteističkom obliku korenito drukčija od *nirvane*, u jednom drugom smislu ona se s njom prilično podudara, pa ih ne možemo smatrati potpuno nepovezanim. *Fana* poseduje etički aspekt. Ona uključuje gašenje svih strasti i želja. Poništenje zlih osobina i posledica koje one prouzrokuju doprinosi rađanju odgovarajućih dobrih osobina i dela. Uporedite ovo sa definicijom *nirvane* profesora Davidsa:

" Krajnji cilj jeste ugasnuće grešnih i požudnih stanja uma i srca koja su i inače, prema velikoj misteriji karme, uzrok stalnog obnavljanja individualnog postojanja. To ugasnuće dolazi i teče paralelno sa rastom suprotnog stanja uma i srca, a okončava se dosezanjem ovog suprotnog stanja." Nezavisno od doktrine o karmi, koja je inače sufizmu strana, ove definicije *fane* (kada se posmatra kao moralno stanje) i *nirvane* se gotovo u reč poklapaju. Bilo bi neumesno praviti dalja poređenja te smatram da možemo zaključiti da je na sufijsku teoriju *fane*, u izvesnoj meri, uticao kako budizam tako i persijsko-indijski panteizam.

Ovu prijemčivost islama za strane ideje može приметити svaki nepristrasan istraživač, a istorija sufizma je samo jedan primer opšteg pravila. Ipak, ova činjenica ne bi trebalo da nas navede da u takvim idejama nalazimo objašnjenje celokupnog pitanja, niti da sufizam brzopleto poistovetimo sa stranim sastojcima koje je on tokom svog razvoja apsorbovao i asimilovao. Čak i da je islam bio nekim čudom odsečen od dodira sa tuđim religijama i filozofijama, neki oblik misticizma bi iz njega morao iznići, budući da je seme već bilo posejano. Naravno da se ne mogu izolovati unutrašnje sile koje rade u istom smeru jer predstavljaju predmet zakona spiritualne gravitacije. Moćne struje misli tekle su muhamedanskim svetom iz velikih, gore spomenutih, neislamskih sistema, dajući podsticaj različitim tendencijama u samom islamu, što je uticalo i na sufizam - u pozitivnom ili negativnom smislu. Kao što smo videli, njegov najstariji oblik je pobuna protiv luksuza i svetovnosti. Kasnije, prevagu odnose racionalizam i skepticizam izazivajući suprotnu kretnju ka intuitivnom znanju i emocionalnoj veri, kao i ortodokсну reakciju koja je svojim zaokretom mnoge zaslužne muslimane svrstala u mistike.

Možda ćete se sada upitati kako je ova religija bazirana na jednostavnom i strogom Muhamedovom monoteizmu, uopšte mogla da toleriše nove doktrine, a kamoli još i da ih usvoji? Pomiriti transcendentnu personalnost Alaha sa imanentnom Stvarnošću koja predstavlja sam život i dušu univerzuma izgleda nemoguće. Pa ipak je islam prihvatio sufizam. Sufiji su se, umesto da budu izopšteni, neometano uklopili u muhamedansku religioznu zajednicu, pa tako "Legenda o muslimanskim svecima" beleži najneobuzdanije ispade orijentalnog panteizma.

Vratimo se na trenutak Kuranu, nepogrešivom kriterijumu kojim se može dokazati svaka muhamedanska teorija i praksa. Može li se u njemu naći koja klika misticizma? Kuran, kao što rekoh, počinje sa predstavom Alaha, Jednog, Večnog, Svemoćnog Boga, daleko iznad ljudskih osećanja i težnji. Gospodar robova, a ne Otac svoje dece, kruto dodeljuje pravdu grešnicima, dok milost ukazuje samo onima koji Njegov gnev odvrću pokajanjem, poniznošću i istrajnom pobožnošću. Ovde vidimo Boga straha, a ne Boga ljubavi. To je jedna, svakako najistaknutija, strana Muhamedovog učenja. Ali uprkos neprelaznom ambisu koji je postavio između sveta i Alaha, njegov dublji instinkt je žudeo za direktnim otkrovenjem Boga. U logici osećanja nema protivurečnosti. Muhamed, koji je u sebi imao nešto od mistika, osećao je da je Bog i daleko i blizu, transcendentan koliko i imanentan. U kasnijem vidu Alah je svetlo neba i zemlje, Biće koje dela u svetu i čovečijoj duši.

"Ako li sluge moje zapitaju za Me, gle, Ja sam tu." (Kur. 2. 182.)

"I na zemlji ima znakova za one sa istinskom verom, i u vama samima. Šta! zar ne vidite?" (51. 20-21)

Prošlo je mnogo dok ne videše. Muslimanska svest ispunjena strašnim vizijama nadolazećeg gneva, otvarala se lagano i bolno značenjima ovih oslobađajućih ideja.

Navedeni stihovi nisu usamljeni i koliko god da je Kuran u celini neprijateljski raspoložen prema misticizmu, ne slažem se sa gledištem da u njemu nema materijala za mističko tumačenje islama. To su do detalja pokazali sufiji koji su Kuranu prilazili onako kako je Filon pristupao Petoknjižju. Međutim sufiji ne bi imali tolikog uspeha u okretanju mase religioznih muslimana na svoju stranu, da predvodnici ortodoksnosti nisu stvorili sistem skolastičke filozofije kojim su božansku prirodu sveli na potpuno formalno, nepromenljivo i apsolutno jedinstvo, puku volju lišenu bilo kakve usrdnosti ili emocije, zastrašujuću i nepojmljivu moć, sa kojom nijedno ljudsko biće ne može da opšti i ima bilo kakve veze. Takav je Bog muhamedanske teologije. To je bila alternativa sufizmu. Zato, kao što primećuje profesor D. B. Mekdonald, jedan od naših najvećih autoriteta za ovu temu: "Svi misleći, religiozni muslimani su mistici. A takođe i panteisti, ali neki toga nisu svesni."

Odnos sufija pojedinca prema islamu varira, od manje više potpunog saobražavanja, do toga da je samo po imenu profesije s verom u Alaha i Njegovog Proroka. Iako su Kuran i Tradicija opšte priznati kao nepromenljivi standard religioznih istina, ovim se ne podrazumeva i prihvatanje spoljašnjeg autoriteta koji bi odlučivao o pravoverju i jeresi. Veroispovesti i katehizmi, po mišljenju sufija, nemaju nikakvog značaja. Zašto da o tome brine kada je u posedu doktrine iznikle neposredno iz Božijeg krila? Dok zanesenom pažnjom čita Kuran duboko razmišljajući, gle, pred njegovim unutrašnjim okom bljeska skriveno značenje beskrajne, nepresušne Svete Reči. Ovo sufiji nazivaju *istinbat*, vrsta intuitivne dedukcije; to je misteriozni priliv božanski otkrivenog znanja u srce pročišćeno pokajanjem i mislima o Bogu, pri čemu je svetovni smisao prevaziđen, a izliv ovog znanja nadilazi mogućnost izražavanja rečima. Prirodno, doktrina mistika iznesena na videlo *istinbatom* ne slaže se najbolje sa muhamedanskom kao ni sa drugim teologijama, ali je ovaj nesklad lako objasniti. Ne može se očekivati da teolog koji tumači tekst dođe do istog zaključka kao mistik koji tumači duh napisanog. Njihova neistovetnost je milosrdni dar božanske mudrosti

pošto teološke konverze služe da iskorene religiozne greške. S druge strane, raznolikost mističkih istina odgovara mnogostrukim stepenima i modalitetima mističnog iskustva.

U poglavlju o gnozi potpunije ću obraditi stav sufija prema pozitivnoj religiji. Samo na brzinu, u prilog temi, treba reći da su mnogi od njih bili dobri muslimani, drugi jedva muslimani, a treći i možda najbrojniji, muslimani po običaju. Tokom ranog srednjeg veka islam je bio organizam u fazi rasta. On se postepeno transformisao pod uticajem različitih pokreta od kojih je jedan sufizam. Muhamedanska ortodoksija u svom sadašnjem obliku mnogo duguje Gazaliju, a Gazali je bio sufi. Njegovim radom i primerom sufijesko tumačenje islama je u velikoj meri usaglašeno sa suprotstavljenim tvrdnjama razuma i tradicije. No, baš zbog toga je on, izučavaocu koji želi da spozna suštinu sufizma, manje važan od potpunog mistika.

Mada u mnogim arapskim i persijskim knjigama postoje brojne, istorijski interesantne definicije sufizma, njihova glavna vrednost leži u tome što pokazuju da je sufizam nemoguće definisati. Đalaludin Rumi u delu *Masnavi* ispreda priču o vezanom slonu koga su neki Hindusi izložili u mračnoj prostoriji. Mnogo ljudi se okupilo da po prvi put vidi slona, ali pošto je mesto bilo mračno i nedovoljno prostrano mogli su samo da pruže ruke i ispipaju ga, kako bi uopšte dobili neku ideju kako on izgleda. Jedan ga je uhvatio za surlu i rekao da liči na crevo za vodu. Drugi ga je ščepao za uvo izjavivši da je kao lepeza. Treći mu je dodirnuo nogu i pomislio da je poput stuba. Četvrti je opipao leđa i objavio da je zver najsljednija velikom postolju. Tako je i sa onima koji definišu sufizam. Mogu samo da pokušaju da izraze ono što sami osećaju. Ne postoji opšte primenljiva formula koja može da izrazi sve nijanse ličnog i intimnog religioznog osećanja. Ipak, kako ove definicije jasno i sažeto ocrtavaju određene aspekte i karakteristike sufizma, izložićemo nekoliko primera.

" Sufizam su stvari koje su se desile sufiju a poznate su još jedino Bogu i sufizam je kad je sufi uvek sa Bogom na način vidljiv samo Bogu."

" Sufizam je celovita samodisciplina."

" Sufizam znači ne posedovati ništa i ne biti posedovan."

" Sufizam nije sistem skrojen od nauka ili pravila, već moralno ponašanje. Hoću reći, sva pravila su stvorena po uputstvima datim od čoveka i sva nauka stečena ljudskim naporom. Međutim, baš suprotno, on je ponašanje u skladu sa izrekom: Oblikuj sebe ugledavši se na Božiju moralnu prirodu koja se ne može dostići ni pravilima ni ljudskim naukama."

" Sufizam je sloboda, darežljivost i odsustvo ograničenosti sopstvenog ja."

" Sufizam je kada Bog učini da umreš u sebi, a oživiš u Njemu."

" Ne gledati u mane pojavnog sveta, već očiju zatvorenih za sve nedostatke, usredsrediti se na Njega koji je udaljen od svega nesavršenog - to je sufizam."

" Sufizam je obuzdavanje čula i posmatranje daha."

" Sufizam znači ne ustuknuti ni pred čim, ukloniti sve iz glave i dati sve iz ruke."

Opazili ste da reč sufizam ujedinjuje mnoga različita mišljenja i da se pri ocrtavanju njegovih glavnih odlika obavezno tvori neka vrsta složenog portreta koji ne predstavlja ništa određeno. Sufiji ne čine sektu, nemaju dogmatski sistem, *tarikasa* tj. staza što vode do Boga "ima koliko i ljudskih duša" i beskrajno se razlikuju premda im je porodična loza ista. Opisi takvih protejskih (koji primaju različite oblike prim. prev) pojava se podosta međusobno razlikuju, a utisak koji će svaka od njih ostaviti zavisi od izbora materijala i istaknutosti uloge koja je dodeljena ovom ili onom aspektu mnogostrane celine. Suština sufizma se najbolje ogleda u njegovom ekstremnom obliku koji je, rekao bih, više panteistički i spekulativan nego asketski i pobožan. Stoga sam ga svesno istakao u prvi plan. Prednost ovakvog sužavanja oblasti više je nego očigledna, mada u tom slučaju čovek gubi osećaj proporcije. Da biste dobili ispravan sud o muhamedanskom misticizmu, u

narednim poglavljima ću bliže predstaviti umerenije tokove koje sam zbog ograničenosti prostora dosad neopravdano zanemarivao.

1

STAZA

Mistici svih rasa i veroispovesti su napredak u spiritualnom životu opisivali kao putovanje ili hodočašće. U istu svrhu su upotrebljavani i drugi simboli, ali je ovaj univerzalan. Sufi koji se upušta u potragu za Bogom sebe naziva putnikom (*salik*). On lagano prelazi etape (*makamat*) puta (*tarikat*) do cilja, ujedinjenja sa Stvarnošću (*fana fi 'l-Hak*). Kada bi se odvažio da nacrti mapu svog unutrašnjeg uspeća videlo bi se da se ona ne podudara ni sa jednom mapom prethodnih istraživača. Takve mape ili lestvice savršenstva, razradili su sufi učitelji ranog perioda, a nezgodna muslimanska navika sistematizovanja svega i svačega dala je drugu obilatu žetvu. Staza izložena u delu "*Āitab al-luma*", možda najstarijoj razumljivoj studiji o sufizmu kojom raspolazemo, sastoji se iz sedam etapa od kojih svaka (osim prve) prirodno proizlazi iz prethodne: pokajanje, uzdržavanje, odricanje, siromaštvo, strpljenje, vera u Boga, zadovoljstvo. Etape se sastoje iz *asketske* i *etičke* discipline sufija i moraju se jasno razlikovati od takozvanih stanja (*ahval*, množina od *hal*), koja čine sličan psihološki lanac. Pomenuti autor nabroja deset stanja: meditacija, bliskost Bogu, ljubav, strah, nada, čežnja, prisnost, smirenost, kontemplacija i pouzdanje. Dok se etapama prolazi uz sopstveni nadzor i napor, stanja predstavljaju spiritualna osećanja i raspoloženje nad kojim čovek nema kontrolu:

" Ona silaze od Boga u sufijevo srce i ne mogu se ni odbaciti ni zadržati."

Sufijeva staza se završava prolaskom i postepenim postignućem savršenstva u svakoj od uzastopnih etapa i proživljavanjem svakog stanja dodeljenog mu od Boga. Tada i samo tada se trajno uzdiže na više planove svesti koje sufiji zovu gnoza (*ma'rifat*) i istina (*haqiqat*), gde tragalac (*talib*) postaje znalac ili gnostik (*arif*) i uviđa da su saznanje, saznavatelj i saznato Jedno.

Pošto smo napravili najsažetiju moguću skicu spoljašnjeg okvira metoda kojim sufiji dolaze do cilja, pokušaću sada da pružim opis njihovog unutrašnjeg rada. Tekuće poglavlje bavi se prvim delom trostrukog putovanja - Staza, Gnoza, Istina kojim se Stvarnost često simbolički prikazuje. Prvo mesto na svim listama stanja zauzima pokajanje (*taubat*). Ovo je muslimanski izraz za preobraćenje i označava početak novog života. U životopisima znamenitih sufija, snovi, vizije i druga slična iskustva koja ih nagone da stupe na Stazu, obično su vrlo zastupljena. Ova trivijalna iskustva, kakvima se možda čine, imaju psihološku osnovu i ukoliko su autentična zaslužuju detaljnu analizu.

Pokajanje

Pokajanje je opisano kao probuđenje duše iz bezbrižnog sna, tako da grešnik postaje svestan svojih zlih postupaka i oseća kajanje zbog prethodne neposlušnosti. Iako nije pravi pokajnik on se ipak, 1) trenutno odriče greha ili grehova kojih je svestan i 2) čvrsto odlučuje da više nikada neće počinuti iste grehe. Ako poklekne u pridržavanju zaveta mora se ponovo okrenuti Bogu čija milost je beskrajna. Jedan dobro poznati sufi se sedamdeset puta zavetovao i padao u greh pre no što je uspeo. Preobraćenik takođe mora, koliko god je to u njegovim moćima, zadovoljiti sve one koje je povredio. Mnogi primeri ovakvog preobražaja mogu se videti u *Legendi o muslimanskim svecima*.

Preobraćenik takođe mora da, koliko je to u njegovoj moći, zadovolji one koje je povredio tokom proteklog života.

Prema jednoj bitnoj mističkoj teoriji pokajanje je u celosti čin božanske milosti, koji dolazi od Boga čoveku, a ne od čoveka Bogu. Neko je upitao Rabiju:

" Počinio sam mnoge grehove. Ako se pokajanjem okrenem Bogu hoće li mi se On milostivo obratiti?" Njen je odgovor glasio: " Ne, ali ako se On okrene tebi i ti ćeš se okrenuti Njemu."

Da li grehove nakon pokajanja valja pamtiti ili zaboraviti predstavlja ključno pitanje sufijske etike. Postoji razlika u između onoga što se govori iskušniku, odnosno učeniku i onoga što je rezervisano za adepte. Svaki muhamedanski vodič duša će svom učeniku reći da je ponizno i pokajničko razmišljanje o sopstvenim gresima lek protiv spiritualnog ponosa, dok će on sam za sebe smatrati da je istinsko pokajanje zaborav svega osim Boga.

Hadiri kaže: " Pokajnik je Božiji ljubavnik, a Božiji ljubavnik je predan jedino Bogu. Ne valja u predanosti pamtiti grehove, jer i samo sećanje na njih čini veo između Boga i čoveka."

Greh pripada, samo-postojanju, koje je najveće od svih grehova. Zaboraviti greh znači zaboraviti sebe.

Ovo je samo jedna primena principa koji se provlači kroz ceo etički sistem sufija i on će potpunije biti objašnjen u narednom poglavlju. Njegove opasnosti su očigledne, no moramo nepristrasno dopustiti da ista teorija ponašanja ne mora podjednako da odgovara usavršenima u moralnoj disciplini i onima koji još uvek teže ka savršenstvu.

Nad kapijom pokajanja zapisano je:

" Odrecite se *sebe* vi koji ulazite!"

Nakon ulaska nastupa preobražaj, koji hrišćanski mistici zovu pročišćenje. Ukoliko sledi opšte pravilo čovek će izabrati vodiča (*šeik, pir, muršid*) odnosno svetog čoveka velikog iskustva i dubokog znanja čija je i najbeznačajnija reč za učenika bespogovorni zakon. Tražitelj koji pokuša sam da prođe Stazom ne zavređuje simpatije. O takvom je rečeno da mu je vodič Satana, te da slični biljci koja u nedostatku baštovanove nege ne rađa ili donosi gorke plodove. Govoreći o sufi *šeicima*, Hadiri kaže:

"Kada im, u želji da se odrekne sveta, pristupi neki iskušnik, oni ga naredne tri godine podvrgnu spiritualnoj disciplini. Ukoliko ispuni zahteve ove discipline dobro je. U suprotnom, objavljuju da ne može da stupi na Stazu. Prva godina je posvećena služenju ljudima, druga služenju Bogu, a treća bdenju nad sopstvenim srcem. Ljude može da služi samo ako sebe svrsta u rang sluge a sve druge u gospodare, odnosno mora sve, bez izuzetka, da drži boljima od sebe i stoga mora da smatra da mu je dužnost da ih podjednako služi. Bogu može služiti samo ako odbaci sve svoje sebične interese, bilo da su vezani za sadašnji ili budući život, i mora obožavati Boga zbog Boga samoga jer ko god Ga obožava zbog bilo čega drugog zapravo obožava samog sebe. A nad srcem može da bdi samo ako su mu misli usredsređene a svaka briga odbačena, tako da u zajednici s Bogom sačuva svoje srce od nemara. Tek kada ispuni ove uslove iskušnik može da nosi *muraka'at* (dervišku halju u zakrpama) poput pravog mistika, a ne samo da bude imitator drugih."

Šibli je bio učenik čuvenog teozofa Đanaida iz Bagdada. Budući preobraćen došao je do Đanaida i rekao:

" Rekli su mi da poseduješ biser božanskog znanja. Prodaj mi ga ili podaj." Đanaid mu odgovori: " Ne mogu da ti ga prodam jer nemaš čime da ga platiš, a ako ti ga podam dobićeš ga jeftino. Ti ne znaš njegovu vrednost. Poput mene, baci se strmoglavce u okean da bi možda zadobio biser strpljivo čekajući."

Šibli zapita šta zapravo treba da radi.

" Idi i počni da se baviš prodajom sumpora", reče Đanaid. Krajem godine sreće ga i kaza mu:

" Baveći se trgovinom postao si poznat. Sada budi derviš i bavi se jedino prošnjom."

Tokom cele sledeće godine Šibli je lutao ulicama Bagdada proseći od prolaznika, no niko na njega nije obraćao pažnju. Onda se vratio Đanaid koji uzviknu:

" Vidiš sada! Ništa si u ljudskim očima. Nemoj da mariš i razmišljaš o drugima. Nekada si bio carski namesnik i upravljao pokrajinom. Idi u tu oblast i zamoli za oprostaj one o koje si se ogrešio."

Šibli je poslušao i sledeće četiri godine išao od vrata do vrata sve dok nije dobio oprostaj od svih osim jedne osobe kojoj nije uspeo da uđe u trag. Kada se vratio Đanaid mu reče:

" Još uvek ti je stalo do sopstvenog ugleda. Još jednu godinu moraš da budeš prosjak."

Šibli je svaki dan donosio dobijenu milostinju Đanaidu koji bi mu od toga udelio još manju crkavicu držeći ga tako bez hrane do sledećeg jutra. Posle godinu dana Đanaid ga je prihvatio za učenika pod uslovom da nastavi služenje drugih. Nakon još jedne godine ovakve službe Đanaid ga zapita:

" Kako sada misliš o sebi?" Šibli odgovori: " Kao o najbezzrednijem rabu Božijem." " Tek sada je tvoja vera jaka", reče učitelj.

Nije potrebno zadržavati se na detaljima ove obuke, gladovanju i bdenju, zavetima ćutanja, dugačkim danima i noćima usamljene meditacije, ukratko svom oružju i taktikama bitke protiv ega za koju je Prorok rekao da je bolnija i vrednija od Svetog rata. S druge strane čitaoci očekuju da im u osnovnim crtama opišem karakteristične teorije i prakse prigodno označene pojmom 'staza'. One se mogu izraziti kao sledeće celine: Siromaštvo, Uniženje, Vera u Boga i Prisećanje. Dok je Siromaštvo po svojoj prirodi negativno, podrazumeva nevezanost za sve svetsko i nestvarno, ostale tri celine predstavljaju pozitivnu stranu istog procesa, to jest etičku disciplinu koja dušu uvodi u harmoničan odnos sa Stvarnošću.

Siromaštvo

Fatalistički duh, mračni porod detinjstva islama, predstava da su sve ljudske akcije predodređene nevidljivom Moći i po sebi bezvredne i uzaludne, prouzrokovao je da odricanje postane geslo ranog muslimanskog asketizma. Svaki je pravi vernik pozvan da se uzdrži od nedozvoljenih zadovoljstava, ali asketa stiže zaslugu uzdržavanjem i od onih dozvoljenih. U početku je odricanje shvatano skoro isključivo u materijalnom smislu. Imati što je manje moguće svetskih dobara izgledalo je kao najpouzdaniji način spasenja. Daud al-Ta'i nije posedovao ništa osim prostirke rogoza, cigle namesto jastuka i posude koja je služila za piće i pranje. Neki je čovek sanjao da su Malik ibn Dinar i Muhamed ibn Vasi ušli u raj, s tim da je Malik primljen prvi. Čovek je bio iznenađen misleći da je Muhamed imao više prava na takvu počast. Odozgo je stigao odgovor: " Da, ali Mohamed je imao dve košulje, a Malik samo jednu. To je razlog Malikove prednosti." Sufijski ideal siromaštva ide još mnogo dalje. Istinsko siromaštvo nije samo nemanje dobara, već nedostatak želje za dobrima. Srce prazno kao i ruka. Siromah (*fakir*) i prosjak (*derviš*) su imena kojima se muhamedanski mistik ponosi jer podrazumevaju da je on lišen svake misli ili želje koja odvraća misli od Boga." Biti u potpunosti odvojen od sadašnjeg i budućeg života i ne želeći ništa osim Gospoda, znači biti istinski siromašan." Takav *fakir* je lišen individualnog postojanja i ne pripisuje sebi nijednu akciju, osećanje ili misao. On čak može da bude i bogat, u uobičajenom smislu te reči, iako je spiritualno najsiromašniji među siromašnima, jer ponekad Bog svoje svece obdaru svetovnim izgledom i spoljašnjim bogatstvom da bi ih sakrio od neposvećenih. Nikome kome su bliski mistični pisci nije potrebno reći da je njihova terminologija dvosmislena i da često ista reč ima mnoštvo značenja, više ili manje različitih po smislu, u zavisnosti od ugla gledanja. Otuda dolazi do zabune pri čitanju sufijskih tekstova. Kao u primeru kada jedan tumač

siromaštvo objašnjava kao transcendentalnu teoriju, a drugi kao praktično uputstvo religioznog života. S potonje tačke gledišta siromaštvo je tek početak sufizma. Jami kaže: " Mi *fakiri* se odričemo u ime zadovoljenja Boga." Oni se za ovu žrtvu zalažu iz tri motiva: a) zbog nade u povoljnu presudu Sudnjeg dana ili straha od kazne, b) zbog žudnje za Rajem, c) iz čežnje za duhovnim mirom i unutrašnjom staloženošću. Tako, pošto su zainteresovani za ličnu dobrobit, njihovo mesto dolazi ispod sufija koji nemaju svoju, već u potpunosti zavise od Božije volje. Odsustvo 'ja' je ono što čini razliku između sufija i fakira.

Evo nekoliko derviških načela:

" Nemoj da prosiš ako nisi pregladneo. Kalif Omar je išibao čoveka koji je nastavio da prosi nakon što je utolio glad. Kada si prisiljen da prosiš ne prihvataj više no što ti je potrebno."

" Ne žali se, budi dobre naravi i zahvali Bogu za svoje siromaštvo."

" Ne hvali bogataša zbog poklona, niti ga kudi zbog škrtosti."

" Strahuj od bogatstva više no što bogataš strepi od siromaštva."

" Uzmi ono što ti je dobrovoljno ponuđeno. To je svakodnevni hleb od Boga poslat. Ne odbijaj Božiji dar."

" Nemoj da imaš primisli o sutrašnjici inače ćeš na sebe navući večno prokletstvo."

" Ne podstići Boga da radi tebe otima milostinju."

Nafs

Sufijski učitelji su postepeno izgradili sistem askeze i moralne kulture utemeljen na činjenici da u čoveku postoji element zla - niža ili nagoniska duša. Ovaj opaki deo, sedište strasti i požude, zove se *nafs*. Možemo ga smatrati, u opštem smislu, ekvivalentnim pojmu 'telo', koji sa svojim saveznicima, svetom i zlom, čini veliku prepreku postignuću jedinstva sa Bogom. Prorok je rekao: " Čovekov najgori neprijatelj je njegov *nafs*, jer razdvaja njegova dva dela." Nemam nameru da pretresam raznovrsna mišljenja o njegovoj prirodi, ali je predstava o njegovoj materijalnosti previše osobita da bismo je u potpunosti izostavili. Poznati sufi Muhamed ibn 'Uljan ispričao je da mu je jednog dana nešto poput mlade lisice iskočilo iz grla, a Bog ga je prosvetlio te je shvatio da je to bio njegov *nafs*. Počeo je da je šutira, ali je ona sa svakim dobijenim udarcem postajala sve veća.

Rekao joj je:

" Sve se drugo pokorava zadatom bolu i udarcima. Zašto nije isti slučaj i sa tobom?" "Zato što sam obratno stvorena. Što je bol za druge za mene je zadovoljstvo, dok njihovo zadovoljstvo meni nanosi bol", glasio je odgovor.

Haladov *nafs* su videli kako za njim juri u obliku psa. A zabeleženi su i drugi slučajevi u kojima se *nafs* pojavljuje kao zmija ili miš.

Uniženje

Uniženje *nafsa* je glavna stvar pobožnosti i dovodi, posredno ili neposredno, do života u kontemplaciji. Svi šeići se slažu da učenik koji zanemari ovu dužnost ne može nikada da nauči osnove sufizma.

Glavni princip uniženja je da se *nafs* mora odbiti od stvari na koje je naviknut. Drugim rečima, mora se podstaći da pruži otpor strastima, njegov ponos se mora slomiti mukom i patnjom koja ga dovodi do spoznaje niskosti vlastite prirode i nečistoće njegovih akcija. O spoljašnjim metodima uniženja kao što su gladovanje, ćutanje i osama, može se naveliko pisati. Ipak, mi moramo da pređemo na višu etičku disciplinu koja upotpunjuje Stazu.

Samouniženje, kako ga razumeju napredni sufiji, je moralni preobražaj unutrašnjeg čoveka. Kada kažu: " Umri pre nego što umreš", ne misle da se niže ja može suštinski uništiti, već da može i treba

biti očišćeno od svojih, u potpunosti zlih atributa. Ovi atributi neznanje, ponos, zavist, škrtost, itd. predajom Božijoj volji i usredsređenjem uma na Njega, zamenjuju se suprotnim kvalitetima. Stoga "umreti za sebe" znači 'živeti u Bogu'. Ovako formulisani mistični aspekti doktrine zauzimaju zamašan deo narednih poglavlja. Pre svega zainteresovani smo za njihov etički značaj.

Za sufija koji je iskorenio svoju volju kaže se, formalnim jezikom, da je dostigao 'stanje pomirenja' ili 'zadovoljstva' (*rida*) i 'veru u Boga' (*tavakul*).

Jedan derviš je pao u Tigar. Čovek na obali, videvši da derviš ne zna da pliva, povika usplahireno: "Da zovem pomoć?" " Ne" kratko uzvratu derviš. " Ti onda želiš da se utopiš?" " Ne" opet je glasio odgovor. " Pa šta onda želiš?" Derviš odgovori: 'Neka bude volja Božija! Šta bi drugo želeo?' 'Vera u Boga', u svom ekstremnom obliku, podrazumeva odricanje od svake lične inicijative i volje. To je potpuna pasivnost - poput leša u rukama ljudi dok ga poslednji put kupaju i pripremaju za sahranu. Savršenu ravnodušnost prema svemu što je i izdaleka povezano sa sopstvom.

Vera u Boga

Poseban soj drevnih sufija obuzet ovakvom verom primenjivao ju je, koliko god je to bio u stanju, i u svakodnevnom životu. Oni, na primer, nisu tražili hranu, posao, nisu učestvovali u trgovini, niti uzimali lek kada su bili bolesni. Mirno su se predavali Božijoj brizi, nikada ne sumnjajući u to da će im Onaj kome pripadaju sva zemaljska i nebeska blaga pribaviti potrebno, da će dodeljeni im deo doći kao što dolazi pticama, koje niti seju niti žanju, kao ribama u moru, ili detetu u majčinoj utrobi.

Ovi principi se u suštini oslanjaju na sufijsku teoriju božanskog jedinstva, baš kao što se vidi iz odeljka Šakika iz Balka:

" Postoje tri stvari koje je čovek obavezan da primenjuje. Ko zanemari jednu zapustio je sve, a ko vrši jednu praktikuje sve. Zato se potrudite da ih razumete i pažljivo razmotrite.

Prva je ta da umom, jezikom i akcijama objavljujete 'Bog je Jedan'; i da, objavljujući da je Bog jedan i objavljujući da vam ništa ne može doneti dobrobit niti vas povrediti osim Njega, vi sve svoje akcije posvećujete Njemu. Ako samo i jedan delić akcije sprovedite radi drugog, vaše misli i govor su iskvareni jer motiv koji vas pokreće da delate radi drugog moraju biti nada ili strah, a kako to nisu nada ili strah od Boga, gospodara i svedržitelja, vi poštujete i proslavljate nekog drugog boga.

Druga je da kada govorite i delate u istinskoj veri da nema Boga osim Njega, morate Mu verovati više negoli svetu, novcu, rođaku, ocu, majci ili bilo kome i bilo čemu drugom na zemlji.

Treća je da, pošto ste se utemeljili u prve dve, dakle iskreno verujete u Božije jedinstvo i oslanjate se na Njega, budete uvek zadovoljni a nikada ljuti, bez obzira na bilo šta što bi vas moglo uznemiriti. Čuvajte se ljutnje! Neka vam srce zanevek bude s Njim, ne odvajajte se ni za tren."

Verujući sufi nema drugih misli osim onih vezanih za trenutne potrebe. Jednom prilikom je Šakik upitao učenike dok su sedeli i slušali njegovu besedu:

" Kada bi Božija volja bila da umrete danas, da li bi On zahtevao sutrašnju molitvu?" " Naravno da ne. Kako da od nas traži molitvu za dan u kome više nismo među živima?" Šakik reče: "Kao što On ne zahteva sutrašnju molitvu ni vi ne iskažite hranu za sutra jer možda živi nećete biti."

Što se tiče praktičnih posledica pokušaja da se živi "od vere", nismo iznenađeni dok čitamo savet voljnima da savršeno ispune doktrinu: " Iskopajte grob i sahranite se." Kasniji sufiji su smatrali da je aktivni napor sa željom da se shvati smisao postojanja isto što i vera, jer po rečima Proroka: " Veruj Bogu, a kamilu veži za nogu." Oni *tavakul* definišu kao uobičajeno stanje i jedino što ga ometa su misli o svom zadovoljstvu. Tako se mišljenje da je raj poželjnije mesto od pakla smatra narušavanjem 'vere'.

Kakav karakter bi, čini se, mogla da proizvede takva teorija? U najgorem slučaju beskorisnog lenjivca i hipokritu koji iskorišćava svoje dobrotvore. A u najboljem, bezazlenog derviša koji sa jednakom ravnodušnošću prima i pohvalu i prekor, a uvrede, udarce, mučenja i smrt samo kao slučajeve u večnoj drami sudbine. Međutim, ova hladna moralnost nije najviše za šta je sufizam sposoban. Najuzvišenija moralnost izvire iz ljubavi, kada samopredavanje postane obožavanje. O tome ću više govoriti kada dođe vreme.

Među pozitivnim elementima sufijske discipline nalazi se jedna oko koje se svi muslimanski mistici jednodušno slažu da predstavlja ključ praktične religije. Mislim na *dhikr*, praksu dobro poznatu zapadnim čitaocima iz preciznog opisa Edvarda Lejna (*Edward Lane*) u knjizi 'Savremeni Egipćani' i iz nedavno objavljenog dela 'Aspekti islama' profesora D. B. Mekdonalda (*D.B. Macdonald*).

Prisećanje

Izraz *dhikr* prisećanje ili jednostavno 'misli o', čini mi se da najviše odgovara engleskom pojmu 'mentioning' ili 'remembering'. Za vernike u Kuranu postoji zapovest "setite se često Boga", jednostavan akt obožavanja bez draži mističnog. Ali sufiji imaju i praksu ponavljanja Božijeg imena ili koje druge religiozne formule kao npr. 'Slava Alahu' (*subhan Alah*), 'Nema boga do Alaha' (la ilaha ila 'lah), praćenu jednoličnom intonacijom uz intenzivnu usredsređenost na moć svake reči ili fraze. Oni veću vrednost pridaju ovoj neredovnoj litaniji, koja im omogućava da neprekidno uživaju u opštenju s Bogom, nego izvođenju pet svakodnevnih molitvi u određeno vreme dana i noći, koje upražnjavaju svi muslimani. Prisećanje se može odvijati glasno ili u tišini, ali je prema raširenom shvatanju, najbolje kada jezik i um saraduju. Sahl ibn 'Abdalah je naredio jednom svom učeniku da ceo dan, bez prekida, ponavlja 'Alah! Alah!'. Nakon što je uspeo da izgradi ovu naviku, Sahl ga je uputio da istu reč ponavlja i tokom noći, sve dok sama ne počne da izlazi i tokom sna. "Sada čuti i zaokupi se jedino prisećanjem." reče Sahl. Na kraju je celo učenikovo biće bilo apsorbovano mislima o Alahu. Jednog dana mu je na glavu pala cepanica, a reči 'Alah, Alah' su se ispisale krvlju koja je isticala iz rane.

Ghazali opisuje metod i efekat *dhikra* u odeljku koji je sažeo Mekdonald:

"Neka dopusti da mu srce dođe u stanje u kojem su postojanje i nepostojanje za njega isto. Onda neka sedne sam u neki ugao, ograničavajući svoje religijske dužnosti samo na ono neophodno, i neka se zanima jedino recitovanjem Kurana, razmatranjem njegovih značenja, čita-njem knjiga religiozne tradicije ili nečim sličnim. Neka ničim ne preči silazak Najvišeg Boga u njegov um. Zatim, sedeći u samoći, neka nastavi da misli i govori: "Alah, Alah". Vremenom će se pokreti jezika smanjiti i izgledaće kao da reč sama izlazi. Neka ovako istraje sve dok ne nestane i najmanji trag pomeranja jezika, a njegovo srce se umiri mišlju o Bogu. Neka i dalje istrajava sve dok se obrazovanje reči, njihova slova i oblik ne uklone potpuno iz srca i ostane samo ideja nerazdruživo prionuta uz njega. Do sada je sve zavisilo od poklonikove volje i izbora, no Božija milost nije u njegovoj moći. Preostalo je samo da se preda dahu ove milosti, čekajući da mu se otkrije Bog, kao što se prikazivao prorocima i svecima. Ukoliko sledi gornje uputstvo svetlo Stvarnog će mu obasjati srce. U početku nepostojano poput vatrenog bljeska, nestaje i opet se pojavljuje. Nekada traje duže, a nekada samo tren."

Jedan drugi sufi je suštinu stvari objasnio rečenicom:

"Prva etapa *dhikra* je zaboravljanje sebe, a poslednja je, bez svesti o obožavanju, stapanje obožavaoca sa aktom obožavanja, upijanje u objekat obožavanja koje dovodi do isključenja subjekta."

Prisećanje se može potpomoći na različite načine. Kada je Šibli bio iskušenik svakodnevno je išao u podrum noseći snop pruća. Ukoliko bi mu pažnja popustila tukao bi sebe dok se štap ne polomi i

na taj način bi ponekad do večeri potrošio ceo naramak. Zatim bi udarao šakama i stopalima o zid. Indijska praksa kontrole disanja, poznata sufijima devetog veka, docnije je široko primenjivana. Među derviškim redovima muzika, pevanje i igra su omiljena sredstva izazivanja stanja transa nazvanog poništenje (*fana*), koje je vrhunac i *raison d'etre* metoda.

U 'meditaciji' (*murakabat*) prepoznajemo formu samoudubljenja sličnu budističkoj *dijani* i *samadiju*. Na nju je Prorok mislio kada je rekao: " Obožavaj Boga kao da Ga vidiš pred sobom, jer i ako Ga ne vidiš On vidi tebe." Ko god oseća da ga Bog neprestano posmatra posvetiće sebe meditaciji o Bogu i nikakve zle primisli ili đavolske nakane neće sretati na putu do svog srca." Nuri je imao običaj da utone nepomičan u duboku meditaciju. Govorio je da je ovu naviku stekao posmatrajući mačku, inače mnogo staloženiju od njega, dok je usredsređena na mišiju rupu. Abu Sa'id ibn Abi 'l-Kajr držao je pogled usmeren na pupak. Kaže se da đavola spopadne epileptički napad ako priđe ovako koncentrisanoj osobi, isto ono što se zbiva čoveku kada ga obuzme đavo. Ukoliko su čitaoci stekli jasan uvid u glavne pravce pripreme obuke sufija ovo poglavlje je ispunilo svoju svrhu. Sada možemo da zamislimo sufija ogrnutog zakrpljenom haljom (*muraka'at* ili *khirkat*), spoljašnjim obeležjem uspešno savladane discipline na Stazi, kako iniciran od *šeika* stupa nesigurnim koracima ka Svetlosti, poput bremenom opterećenog putnika koji dolaskom na ivicu duboke klisure zatečen sunčevim bljeskom pokriva oči.